

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2018.51.164>

УДК: 330.83 (477)

JEL: B 4, B 5

Кудласевич О.М., кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
e-mail: okudlasevych@ukr.net

ПЕРША РОЗВІДКА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ДО США: ПОГЛЯД З ПОЗИЦІЙ СЬОГОДЕННЯ

У статті подано огляд з позицій сьогодення системи теоретичних поглядів Юліана Бачинського та ретроспективний аналіз його внеску в розробку ключових проблем явища трудової міграції для визначення концептуальних засад пояснення стану й тенденцій сучасних міграційних процесів у світі в цілому та в Україні зокрема.

Проаналізовано наукову спадщину Ю. Бачинського, зокрема його твори «Україна irredenta» та «Українська імміграція в З'єдинених Державах Америки», в яких український вчений першим подав широке дослідження проблеми міжнародної міграції українців історико-соціологічного характеру, описав багатовимірне життя української громади в Америці в її ранніх роках побуту. В статті доведено, що Ю. Бачинський виступив піонером наукового дослідження української еміграції. Також український вчений розкрив широку картину релігійного, соціально-економічного, політичного і культурного життя українських емігрантів наприкінці XIX – на початку XX ст.

У статті досліджено найвідоміший публіцистичний твір Ю. Бачинського «Україна irredenta» (Україна поневолена), в якому вперше економічно обґрунтовано постулат самостійної України. Доведено, що у своєму вченні Ю. Бачинський розглядав створення національних держав як результат соціально-економічного розвитку; відстоював позиції еволюційного розвитку нової держави, що повинна піднятися над класовими інтересами і дбати про добробут всього населення.

Ключові слова: економічна історія, міжнародні економічні відносини, історія зовнішньоекономічних зв'язків, міграція українців до США, Ю. Бачинський, наслідки трудової міграції.

Kudlasevych O.

THE FIRST EXPLORATION ON THE HISTORY OF UKRAINIAN LABOR MIGRATION TO THE USA: A NOWADAYS PERSPECTIVE

The article presents a review and retrospective analysis on the system of theoretical views of Yulian Bachinsky in the nowadays perspective, and a retrospective analysis of his contribution to the development of key problems of the labor migration phenomenon in order to determine the conceptual foundations for explaining the status and trends of modern migration processes in the world in general and in Ukraine in particular.

The author analyzes the scientific heritage of Y. Bachinsky, in particular his works «Ukraine irredenta» and «Ukrainian immigration in the United States of America»; in which the Ukrainian scientist for the first time presented a broad historic-sociological research of the problem of international Ukrainians' migration, described the complicated life of the Ukrainian community in America in its early years of life. The article proves that Y. Bachinsky acted as a pioneer in the research on Ukrainian emigration. Also, the Ukrainian scientist revealed a broad picture of religious, socio-economic, political and cultural life of Ukrainian emigrants in late XIXth – early XXth century.

The article investigates the most famous publicistic work by Y. Bachinsky, which is «Ukraine irredenta» (Ukraine oppressed), where the postulate of independent Ukraine was substantiated for the first time on a social basis. It is proved that, in his concept, Y. Bachinsky considered the formation of national states as a result of socio-economic development; and maintained the position of the evolutionary development of a new state, which should rise above class interests and take care of the well-being of the entire population.

Key words: migration, emigration, international labor migration, Ukraine irredenta, «Ukrainian immigration in the United States of America».

У сучасних умовах домінуючою тенденцією в світогосподарських відносинах є глобалізація, одним із проявів якої виступає міжнародна міграція робочої сили. З усіх видів міграції для економіч-

ного дослідження найбільший інтерес становить трудова міграція. Міжнародна міграція робочої сили є формою міжнародних економічних відносин, в основі якої лежить переміщення факторів виробництва. Це об'єктивний процес, властивий ринковій економіці. Трудові ресурси відповідно до ринкових законів шукають собі найбільш вигідне застосування, що дає максимальну ефективність. Ринок праці має ряд суттєвих відмінностей від інших товарних ринків. Зокрема, на функціонування ринку праці мають вплив переважно демографічний чинник, ступінь економічної активності різних груп працездатного населення, стан економічної кон'юнктури, фаза економічного циклу, а також процеси міжнародної трудової міграції.

Дослідження актуальних питань міжнародної міграції проводили такі зарубіжні вчені як Дж. Аранго, Дж. Борхас, К. Босвелл, Е. Вейнстейн, Дж. Вільямсон, К. Дагман, З. Зелінський, Р. Лалонде, Е. Лі, М. Каганец, С. Кастельс, Д. Кард, Дж. Коен, А. Куочі, П. Мартін, Д. Массей, М. Міллер, Дж. Пішке, Е. Равенштейн, Р. Скелдон, М. Слотер, Дж. Тейлор, М. Тодаро, К. Філіпс, Р. Фрідман, М. Хазанс, Д. Хансон, Д. Хант, Дж.Р. Харіс, Т. Хаттон, Дж. Хьюго, К. Циммерман, Б. Чізвік та ін. Вагомий внесок у дослідження міжнародної міграції зробили вчені з пострадянського простору, а саме: В. Борщеський, Н. Ваврищук, А. Гайдучький, І. Грабинський, Н. Грущинська, Т. Драгунова, І. Івахнюк, В. Іноземцев, І. Лапшина, А. Мокій, О. Малиновська, О. Михайловська, І. Ольшевська, О. Пелех, М. Пітюлич, Ю. Присяжнюк, О. П'ятковська, С. Рязанцев, М. Стасюк, О. Ступницький, А. Філіпенко, С. Якубовський та ін. Але, незважаючи на важливий внесок вчених у дослідження особливостей міграції населення України та міжнародної міграції трудових ресурсів, зазначена проблема все ще залишається маловивченою та гостро постає перед суспільством. У той же час у вітчизняній літературі порівняно мало публікацій, що висвітлюють теоретико-методологічні основи аналізу міжнародної міграції населення і особливо історико-економічний аспект трудової міграції у вітчизняній науковій літературі кінця XIX – початку XX ст. Це зумовило вибір теми дослідження та постановку мети публікації.

Метою цієї статті є представлення результатів історико-економічного аналізу міжнародної трудової міграції в науковій спадщині Юліана Бачинського, узагальнення наукових підходів до дослідження проблематики участі господарства України та її

мешканців у міжнародних економічних відносинах в історичній ретроспективі.

Починаючи з XIX ст. процес міжнародної трудової міграції притягував увагу багатьох вчених. Бурхливий розвиток процесів міграції і різке збільшення чисельності мігрантів під кінець XIX, на початку і у другій половині XX ст. спонукали дослідників шукати відповіді на запитання про те, які чинники сприяють розвитку міжнародної міграції. У 1914 р. світ побачила перша ґрунтовна праця про життя і побут українських емігрантів в США Юліана Олександровича Бачинського. Юліан Бачинський (1870–1940), уродженець с. Новосілка-Куть Підгаєцького повіту теперішньої Тернопільської області. Кілька років жив у США та Канаді. У 1918–1919 рр. був членом Української Національної Ради парламенту ЗУНР. У 1919 р. – представник УНР у Вашингтоні. Далі – на еміграції у Німеччині. Брав участь у діяльності українського соціалістичного руху. 1932 р. переїхав у Радянський Союз, мешкав у Києві, працював у редакції «Української Радянської Енциклопедії». Але вже 1934 р. його заарештували та засудили на десятирічне ув'язнення у таборах ГУЛАґу, де вчений помер у 1940 р. Ю. Бачинський – автор низки праць із проблем економічних підстав суверенітету та державності України, суспільно-політичних рухів у Галичині, еміграції українців до Америки.

Основні погляди Ю. Бачинського щодо державного устрою та системи публічного управління викладені у таких його працях: «Поділ Галичини» (1897) – обґрунтовує необхідність поділу Галичини на Західну та Східну, об'єднання Східної Галичини з Буковиною; «Автономія України» (1906) – розглядає надання суверенітету Наддніпрянській Україні; «Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині» (1910) – обґрунтовує застосування етнографічного принципу у державотворенні.

Ключовим чином на погляди Юліана Бачинського вплинули праці Карла Маркса і Фрідріха Енгельса. Історичний матеріалізм став не просто теоретичною основою, на якій розвивав свої ідеї Ю. Бачинський, а, передусім, методологією наукового дослідження суспільних процесів. І саме тому науковець займав об'єктивну, неупереджену позицію дослідника, який лише фіксує природний хід суспільних змін, а вже потім, на цій основі, – аргументує необхідність здобуття Україною політичної незалежності.

Найбільш відомий твір Ю. Бачинського «Україна irredenta» [1] (Україна поневолена) вийшов у світ 1895 р. У цій публіцистичній праці вперше на основі об'єктивного господарського підходу обґрунтовано постулат самостійної України. У своєму вченні Ю. Бачинський розглядав створення національних держав як результат соціально-економічного розвитку. Економічною основою держави повинна бути усупільнена власність, а не власність, яка є джерелом експлуатації. Всі українські землі становлять економічну цілісність, тому економічній єдності має відповідати єдність політична. Вчений відстоював позиції еволюційного розвитку нової держави, що повинна піднятися над класовими інтересами і дбати про добробут всього населення. Політична самостійність України, як стверджував Ю. Бачинський, є необхідною умовою для забезпечення економічного і культурного розвитку народу. Боротьба за самостійність України стосується не лише українського народу, а взагалі всіх людей різних національностей, хто проживає в Україні [1, с. 95].

На початку своєї праці Ю. Бачинський досліджує процес зародження капіталістичних відносин, виникнення підприємництва і перетворення селян на пролетаріат на галицьких землях наприкінці XIX ст., а також причини еміграції українських селян. Він стверджує, що держава – це форма панування певного класу і вона покликана забезпечувати інтереси цього класу. Тому будь-яку політичну боротьбу він розглядав як вираження економічного протистояння. Ці принципи стали основою для обґрунтування вченим своєї ідеї про необхідність незалежності України.

Автор праці «Україна irredenta» стверджує, що національна ідея виникає тоді, коли старий феодальний спосіб господарювання поступається місцем капіталістичним відносинам, тобто тільки тоді, коли, власне, і формується буржуазія. У новій ситуації сама логіка економічних відносин вимагає створення національних держав на противагу абсолютистським монархіям минулого. Автор «Україна irredenta» вже наприкінці XIX ст. стверджує, що українська нація має бути не стільки етнічним утворенням, а передусім політичним. Він спеціально наголошує, що боротьба за політичну самостійність України не стосується виключно українців за етнічним походженням, а всіх, хто населяє Україну [3, с. 72–73].

Ю. Бачинський констатує, що Україна розділена між двома імперіями: Австро-Угорською та Російською. При цьому немину-

чий розпад як однієї, так і іншої внаслідок внутрішньої боротьби між українською, російською та польською буржуазіями, яка має привести до утворення національної української держави. В «Україна irredenta» стверджується, що в Російській імперії відсутня економічна цілісність, а отже, й політична. Російська імперія, за Ю. Бачинським, економічно розділена на три території – польську, українську й російську, які в майбутньому стануть основами незалежних держав. Поштовхом до розпаду імперії стане запровадження конституції, перетворення її на федерацію.

Згідно з ідеями, викладеними в «Україна irredenta», прагнення незалежності – це прагнення насамперед економічне, вигідне для підприємницьких кіл. Буржуазні верстви привласнюють продукти суспільної праці, змушуючи таким чином найманих працівників виступити на боротьбу за свої права, за встановлення суспільства без класових привілеїв. Тому формування незалежної України як політичне закріплення її економічної самостійності не є найвищою метою розвитку. Капіталістичні відносини логічно розвиваються від єдності національної до інтернаціональної, глобальної, міжнародної. І це цілком відповідає загальній логіці розвитку марксистської думки, оскільки як із розділення суспільства на класи виникла держава, так із занепадом класів відбувається і занепад держави.

Зацікавленість Ю. Бачинського проблемою українських емігрантів безпосередньо пов'язана з цією працею, в якій автор спочатку говорить про українську еміграцію, про економічні і суспільні відносини в Галичині, про політичне життя галицьких українців, а згодом – про проблеми і потребу української державності. Питання еміграції українських селян до Північної і Південної Америки в тому часі широко обговорювалося в українській і польській пресі, а також знайшло свій відгук у художній літературі. У перших розділах своєї праці Ю. Бачинський досліджував причину еміграції українських селян, а також справу регулювання галицької еміграції. В роботі автор висловлює свій погляд на значення еміграції, яку розглядає, до певної міри, як прогресивне явище. «Еміграція, – пише вчений, – відіграла роль в культурному розвитку суспільства. Вкажу лише на еміграцію новітніх часів, на колонізацію європейськими емігрантами північної Америки або Австралії. Чи людська культура не зискала, і то багато, через колонізацію тих країв? – і чи, навіть з погляду на інтереси соціальної демократії, чи рух соціально-демократичний стратив, що через еміг-

рацію європейських робітників до Америки або Австралії?» [1, с. 216–217].

Якщо йдеться про негативні сторони еміграції, Ю. Бачинський підкреслював у першу чергу вплив з краю найенергичніших, найактивніших осіб. Думки автора щодо природи еміграційного процесу важливі тому, що українські публіцисти і діячі в ті часи вважали еміграцію цілковито негативним явищем. Хоч у цій праці питання еміграції не є головною темою автора, проте його зацікавлення еміграційною проблематикою в 1893 р. вказує, що Ю. Бачинський уже тоді серйозно думав про дослідження еміграційного явища. Його наступні праці, присвячені українській еміграції, повністю підтверджують це припущення.

Праця Ю. Бачинського «Українська імміграція в З'єдинених Державах Америки» є найширшим історичним і соціологічним дослідженням діяльності і побуту української еміграції кінця XIX – початку XX ст. в США. Незважаючи на те, ще до сьогодні немає критичного огляду праці Ю. Бачинського, нею користуються історики, соціологи та інші дослідники, які вивчають життя української громади в цій країні. Можливо, що оцінка відділу НТШ у 1907 р., що згаданий твір не має наукового значення, а також специфічне ставлення до праці автора деяких українських діячів в Америці безпосередньо спричинилися до специфічного ставлення до автора та його твору. Якщо взяти до уваги, що це було перше масштабне дослідження про українців в Америці, тоді вразно бачимо, що автор не заслужив на подібну критику. Твори Ю. Бачинського мають історичний і соціологічний характер.

У короткій передмові до своєї праці Ю. Бачинський пише, що його твір дає повний розгляд українського життя в США від його початків й приблизно до 1909 р. Праця автора складається з таких розділів: «В старім краю», «На мори», «Америка», «Імміграція заробіткова», «Українська імміграція», «Портова контроля», «За зарібком», «Життя побутове», «Організаційні змагання», «Культурні почини», «Школи», «Політичне життя», «Преса», «Літературна творчість імміграції», «Взаємини з рідним краєм» і «Кінцеві уваги». Крім того, в книжці вміщено 75 ілюстрацій і дві карти, що сьогодні є важливим джерельним ілюстративним матеріалом. Автор подав також чимало статистичних таблиць, а в передмові підкреслив, що всі фактичні дані, використані у роботі, основані на власних спостереженнях на місці [2, с. 1–15].

Ю. Бачинський хотів подати життя українських емігрантів від самого початку аж до кінця: труднощі переїзду, облаштування та побут, пошуки працевлаштування переселенців та їхнє життя в Америці. Крім того, автор присвятив значну частину своєї праці висвітленню історії еміграції, розвитку українських організацій, церковному, культурному і політичному життю. В окремому розділі подав автор коротку історію Америки, а також окремо зупинився на розкритті взаємин переселенців з місцевим краєм. Надзвичайно цінними є розділи книжки, присвячені початку українського життя в США – чисельності і росту української громади. Автор розпочинає свій історичний огляд української еміграції до США від масового виїзду українського населення в 1870-х роках: він розглядає Закарпатську Україну, Лемківщину, Галичину, а згодом – Велику Україну.

З методологічного і джерельного аспекту «Українська імміграція в З'єдинених Державах Америки» має багато прогалин, зокрема, автор не взяв до уваги численних праць, які вже в тому часі могли бути йому доступні, також його узагальнення, які спиралися на власні спостереження й не завжди узгоджувалися з даними інших дослідників. Окрім того, його аналіз історичних подій часами базується на вузькій джерельній базі. Проте, якщо взяти до уваги, що це була піонерна праця, написана правником, тоді бачимо, що автор добре вирішив поставлене перед ним завдання і залишив по собі першу історико-соціологічну розвідку про українську еміграцію в США.

Ю. Бачинський, між іншим, зробив спробу обчислення зростання української імміграції в США. Як відомо, це питання ще до сьогодні стоїть перед дослідниками історії українців в Америці. Перші неповні статистичні данні з Америки маємо за 1899–1911 рр. За попередні роки українці зачислені до інших національностей з Австро-Угорщини і Російської імперії. Ю. Бачинський дає цінну статистичну характеристику української еміграції на основі американських урядових джерел, а згодом, застосовуючи відповідні формули, приходять до правдоподібного висновку, що в 1909 р. «всіх Українців в З'єдинених Державах було 468 930 або кругло 470 тисяч» [2, с. 114]. Методика обчислення Ю. Бачинським чисельності українських емігрантів до 1909 р. є настільки логічна і ясна, що може бути визнана за правильну. Проте недоліком статистичних калькуляцій Ю. Бачинського можна вважати вузьку джерельну базу: він узяв до уваги американські

статистичні дані, але зовсім зігнував австрійські статистичні джерела. Не зважаючи на це, його методика в порівнянні з іншими спробами обчислити українців в Америці в 1870–1909 рр. є найбільш надійною.

Для комплексного історичного дослідження дуже цінним є розділ «Організаційні змагання», в якому автор розглядає початки і зростання церковних і суспільних установ: церкви, заводські робітничі організації, українські підприємства. Автор підкреслює, що глибока релігійність українського селянина, пересадженого з рідної землі на американську, тут ще більше посилилася. Церква стала єдиною моральною опорою в чужому середовищі. До уваги він бере греко-католицьку, православну, пресвітеріанську, баптистську, штундистську, римо-католицьку церкви й віросповідання, що мали вплив на життя українця. Автор докладно описує побут священика і його взаємини з українською громадою, яка була роз'єднаною і знаходилася в різних чужонаціональних таборах. Ю. Бачинський зокрема підкреслює значення «Американського кружка» українських священиків, який постав у Львові в 1890 р. і складався з молодих, ідейних священнослужителів, які згодом виїхали до США і тут відіграли визначну роль в історії українського національно-політичного руху українських іммігрантів.

Також дослідник докладно аналізує роль т. зв. «допомогових братств», які, на його думку, відіграли велике значення в національно-політичному вихованні українців на чужині. Починаючи від «Союзу братств руських», що постав з ініціативи Івана Волянського у 1885 р., автор описує їхню роль у житті емігранта, а також боротьбу між різними допомогово-асекраційними товариствами. Ця боротьба, як і церковна, систематично впливала на національне усвідомлення емігранта, вона виразно накреслила кордони між русофільськими, мадярофільськими й українсько-національними таборами українських емігрантів. Окремий розділ присвячений культурним надбанням українських емігрантів («Культурні почини»). Кожну з ділянок культурного життя українських емігрантів автор розглядає в окремих підрозділах.

Цікавий розділ присвятив Ю. Бачинський політичному життю. Він стверджує майже повну ізоляцію українців від американського політичного життя. Українці в «новому світі» живуть «своїм життям», внутрішнє політичне життя іммігрантів майже нічим не відрізняється від внутрішнього політичного життя українського загалу в «старім краю», політичний розвиток переходить ті самі стадії,

які проходило суспільство на рідних землях. Проте треба зважити, що тут ідеться про самі зародки політичного життя, яке пізніше розвинулося в стрункіші організаційні форми [4, с. 41]. Автор подає цікаві описи економічного стану українських іммігрантів, їхні інтереси поза трудовим процесом, окреслює тодішню суспільну стратифікацію української громади, характеризує родинне життя та зв'язки з рідним краєм, асиміляційний процес.

Наприкінці Ю. Бачинський дає свої коментарі щодо т. зв. «часової» і сталої еміграції. Він виразно вказує на зміну її характеру – від «часової» до «сталого-поселенської». Автор вважає, що «сама по собі еміграція не є корисна для краю – убуває найцінніший капітал – людність. Супроти цього еміграційна політика не може йти в напрямі спиняючи еміграцію, бо емігранти переможуть всякі перепони, наразило б їх на ще більші грошові страти в переборювання тих перепон – а в напрямі законного унормування опіки над емігрантами» [2, с. 488]. У цьому питанні він розходився із переважаючою думкою українського суспільства Галичини. Більшість тогочасних галицьких діячів виправдовували «сезону еміграцією», а поселенську – вважали за «пропащу» для краю. Пізніша діяльність заокеанських українців наглядно показала, що поселенська імміграція в США і Канаді не була «пропащою»: вона активно допомагала українській спільноті на рідній землі [4, с. 42].

У контексті подальшого розвитку соціологічної та економічної думки привертає увагу вислів Ю. Бачинського про «найцінніший капітал – людність». Фактично він постулює новочасне положення про людський капітал як основу економічного розвитку. Адже саме людина є носієм і продуцентом економічної енергії, креативних рішень, підприємницької активності. Дискусія щодо того, чи була поселенська міграція «пропащою», теж засвідчує прогресивність позиції Ю. Бачинського. Адже він усвідомлював роль і значення соціальних зв'язків, які, єднаючи заокеанську українську спільноту з «старим краєм», формували соціальний капітал. Не можна знехтувати ще одним аспектом праці Ю. Бачинського – вони слугували раніше й залишаються сьогодні цінним історичним джерелом. У 1934 р. з'явилася праця М. Настасівського «Українська імміграція в Сполучених Державах». Її автор – відомий діяч українського комуністичного руху в США. Він признається, що багато користався розробками Ю. Бачинського, але вважає, що в ній «в ніякій мірі не виявлено соціалістичного підходу

до оцінки фактів; усі його спостереження передані з такою конвенціональною об'єктивністю, що робітникам в найменшій мірі не допомагає в'яснити собі дійсних причин подій, про які мова, ані зробити відповідних висновків» [5, с. 9].

Висновки. Незважаючи на деякі методологічні і джерелознавчі недоліки, теоретичний доробок Юліана Бачинського з питань міграції не втратив своєї наукової вартості й донині. Наші сучасники мають взяти до уваги, що на той час соціологічна методика дослідження явища еміграції була майже зовсім не розроблена, а Ю. Бачинський був професійним правником і журналістом. Проте він першим подав широке історико-соціологічне дослідження проблеми міжнародної міграції українців, описав багатовимірне життя української громади в Америці. Ю. Бачинський виступив піонером наукового дослідження української еміграції, розкрив широку картину релігійного, соціально-економічного, політичного і культурного життя українських емігрантів наприкінці XIX – на початку XX ст.

Праця Ю. Бачинського заслуговує на перевидання. Сучасне покоління дослідників української громади в США (економісти, історики та соціологи) не досить ознайомлені з її змістом. Більшість накладу «Української імміграції» було знищено, в Америці збереглися лише декілька примірників. Це саме відноситься й до Європи. До наших днів не з'явилася жодна праця, яка могла б перевершити дослідження Ю. Бачинського і тому вона є унікальною як з огляду змісту, так і описової методики дослідження. На нашу думку, перевидання наукових творів Ю. Бачинського з відповідними коментарями є необхідним, якщо хочемо розвивати дослідження міграції загалом та української спільноти в Америці зокрема.

1. Бачинський Ю. Україна irredenta. Берлін: Видавництво української молоді, 1924. 238 с.
2. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єдинених Державах Америки. Львів, 1914. 494 с.
3. Бачинський Ю. Україна irredenta (по поводу еміграції): Суспільно-політичний скіц. Львів: Накладом «Універсальної Бібліотеки», 1895.
4. Винар Любомир. Юліан Бачинський – видатний дослідник української еміграції. Мюнхен; Нью-Йорк, 1971. 16 с.
5. Настасівський М. Українська імміграція в Сполучених Державах. Нью-Йорк, 1934. 252 с.

References

1. Bachynskiy, Yu. (1924). Ukraine irredenta. Berlin: Vydavnytvo ukrainskoi molodi [in Ukrainian].
2. Bachynskiy, Yu. (1914). Ukrainian Immigration in the United States. Lviv [in Ukrainian].
3. Bachynskiy, Yu. (1895). Ukraine irredenta (about emigration): Social-political skits. Lviv: Nakladom Univerzainoi Biblioteki [in Ukrainian].
4. Vynar, Liubomyr. (1971). Julian Bachinsky is an outstanding researcher of Ukrainian emigration. Munich; New-York [in Ukrainian].
5. Nastasivskiy, M. (1934). Ukrainian Immigration in the United States. New-York [in Ukrainian].

Стаття надійшла 5 вересня 2018 р.